

ANDRÁS SÁNDOR

MIÉRT VESZÉLYESEK A PARTI VIDRÁK?

A tlingitek hiedelemvilága és történetei

Hogyan kezdtem a tlingitekkel foglalkozni? Nagyon bizarr módon. Én eredetileg a kwakiutlokat szerettem nagyon, és tudtam, hogy amikor a második világháború idején Lévi-Strauss és André Breton New Yorkban élt, járták az ottani régiségboltokat, és kwakiutl tárgyakat is vásároltak. Nekem is rettenetesen tetszettek, gyönyörűek és izgalmasak voltak, azt hiszem, először Berlinben a Dahlem Múzeumban láttam őket. Nagyon jellegzetesek, ha egyszer lát az ember olyanokat, egyből felismeri őket, hiszen sehol máshol nem készítenek hasonlókat, csak a Csendes-óceánnak azon az északnyugati partvidékén, amely angolul Northwest Coastként ismeretes. Az történt, hogy amikor elhatároztam, hogy megírom azt a regényt, ami aztán *Gyilkosság Alaszkában* címmel jelent meg, azt is eldöntöttem, hogy abba bele kell kerülnie annak, ami ezekkel az indiánokkal ma történik. Azt terveztem, hogy bele kellene vinni a rendőrséget és az FBI-t is, mert bele akartam vinni a maffiát. (Ma már talán közismert, hogy az USA mindegyik államának külön rendőrsége van, egyedül az FBI, a Szövetségi Nyomozó Iroda léphet át bűnügyekben az államok határain.)

Tervemet követve kiderült viszont, hogy a kwakiutlok nem az Egyesült Államokban élnek, hanem Brit Columbiában, ma Kanada nyugati

Előadásként elhangzott 2009. március 31-én, a kolozsvári BBTE Bölcsészkarán, néprajz és antropológia szakos hallgatók jelenlétében. Szerkesztett változat. A szerző köszönetet mond Balázs Imre Józsefnek az előadás-hangfelvétel írásba mentéséért.

Azzal a jó és igazságos aktussal, hogy az indiánok visszakapták a földet, nagyon furcsa dolog történt: földbirtokosok és tőkésék is lettek.

Hagyományosan a föld ugyanis sohasem volt az övék, abban az értelemben, ahogy mi tulajdonként gondolunk erre. Az erdő nem az övék volt, ők ott éltek, és bizonyos értelemben ők voltak az erdő tulajdonai – így gondolkodtak és éreztek erről.

óceánpartján. Olyan indián nemzetre volt hát szükségem – az indián népek magukat nemzeteknek mondják –, amelyik hasonlít a kwakiutlokhoz, és amerikai fennhatóság alatt él. A tlingitek voltak ilyenek, Alaszka államában. Így kerültem a tlingitekhez.

Történetükből most röviden annyi tartozik ide, hogy az Egyesült Államok 1867-ben 7,2 millió dollárért megvette Alaszkát a cári Oroszországtól. Az orosz előzmények máig megfigyelhetők, hiszen Vladimirok és Dimitrijek vannak a tlingit indiánok között is, akik felekezetileg pravoszlávok lettek. Érdekes, hogy már amerikai tulajdonban volt Alaszka, amikor pravoszláv papok a 19. század végén megtérítették őket. Pravoszláv templomok ma is láthatók, nem tudom, hányan látogatják őket. Egy az Egyesült Államokban élő tlingit indián neve lehetett és lehet ma is Vladimir, és keresztényként pravoszláv.

Ez így együtt nagyon érdekes kombinációnak tűnt: az, hogy az Egyesült Államokban vagyunk, hogy Oroszországhoz tartozott, és hogy az Egyesült Államok az Osztrák–Magyar Monarchia keletkezésének évében, pénzért vette meg a területet. Külön érdekelt, hogy a birtokvételeknek a jobbágyság intézményrendszerének korszakát idézte fel. Magyar vonatkozásban régóta álmélkodtam azon, hogy amikor eladtak egy falut a '48-as forradalom előtt, akkor mindent eladtak, ami azon a területen élt: nyulat, varjat, embert (jobbágyot). A föld nemcsak föld volt, hanem minden, ami rajta élt, és azokban, akik rajta éltek. (Amikor egy földesúr áttért egy másik felekezetre, a birtokán minden földhöz kötött ember áttért vele.) A jobbágyok lelke nem volt ugyan sohasem földhöz kötött, felekezetük azonban lehetett annak birtokosa révén. A tlingitekkel is így történt, ha nem is elvileg, gyakorlatilag. Ezen a vidéken volt rabszolgaság az oroszok előtt is, és alattuk is, talán még utánuk is. Oroszországban a rabszolgaságot 1861-ben törölték el, Amerikában az 1857-es polgárháborúval, vagyis alig korábban, a tlingiteknek pedig maguknak is voltak rabszolgáik, és még a 20. század közepéig éltek közülük öreg emberek, akik erre szüleik és nagyszüleik révén emlékezhettek, miközben azt is megélhették, hogy maguk is mintegy rabszolgasorsra jutottak.

A rabszolgaságot ugyan az északiak győzelmével a déliek fölött eltörölte a polgárháború, de a déli államokban a szegregáció, a négek elkülönítése a fehérektől még azután is működött, hogy Eisenhower elnök 1953-ban elküldte a Nemzeti Gárdát Little Rock városába, ahol az egyetemen nem akartak felvenni néger diákokat. Az indiánok rezervátumokba különítése is egyfajta szegregáció volt, ha másrésztől fennmaradásuk módozata is, különféle szerződések révén még az amerikai függetlenségi háború előtti időktől kezdve a 20. századig. Alaszka csak 1959-ban lett a 49. szövetségi állam, és vendéglők ajtaján még az ötvenes években is olvasható volt, hogy „Kutyáknak és indiánoknak tilos a belépés”.

Ez aztán nagyon megváltozott és aránylag gyorsan. Az alaszakai bennszülöttek – *indigenous people* vagy *natives*, magam inkább őslakosoknak mondom őket, hiszen előttük, amennyire tudható, nem lakott ott ember – 1966-ban alakult szövetsége (Alaskan Federation of Natives), amelyik az indiánokat az inuit őslakosokkal egyesítve képviselte, pert indított az amerikai államszövetség ellen. 1971-ben megnyerték a pert, két évvel később írta alá Nixon elnök, és lépett ezzel hatályba a törvény, ami szerint kb. 700 millió hold földet és hatalmas mennyiségű pénzt kaptak kártérítésként. 1973 után még egy ideig eltartott, mire ennek a törvényre lépett határozatnak (Alaska Native Claims Settlement Act)

a hatását, úgy tudom, 1977-től, érezni lehetett. Ez volt ugyanakkor az az év is, amikor befejeződött a három évvel korábban megkezdett hatalmas alaszakai olajvezeték (Alaska Pipeline) építése, amire az 1973-as olajválság ösztönözte az országot, ami tehát független volt az említett törvénytől. Az évszámok említésével a folyamatot akarom éreztetni, és azt is, hogy hozzám, aki 1969 óta éltem Washingtonban, milyen közel volt időben és a helyi napilap, a *Washington Post* révén „térben” is.

Észak-Alaszkából örökfagy vidéken át vezetett az olajvezeték az északnyugati parton lévő Valdez nevű településig, az olajat onnan hajózták be. Magam akkor, Washingtonban élve, az olajválságból csak annyit éreztem, hogy az ország autópályáin 65 mérföldről 55-re csökkentették a sebességhatárt, a fűtést pedig télen a szövetségi hivatalokban 18 fokra.

Amikor viszont komolyan töprengeni kezdtem a lehetséges regényről, és foglalkozni kezdtem a kwakiutlokkal,¹ majd a tlingitekkel, már megtörtént, hogy 1989 márciusában a Valdez településről induló olajszállító tankhajó, az Exxon Valdez zátonyra futott, és nagy mennyiségű olaj ömlött belőle igen nagy vízterületre az északnyugati óceánpart mentén. Ez volt az addig legnagyobb olajömlés az Egyesült Államok történetében. Hihetetlen pusztítást végzett a part menti élővilágban, felszámolása, a mentés és a tisztítás a téli időjárás miatt is sokáig tartott, és aztán a perek is évekig húzódtak. A szerencsétlenséggel kapcsolatos hírek hosszú időn át kerültek az újságok címdoldalára, később a belső oldalakra.

Mindez hozzátartozik a regényembe kerülő történet tényleges háttéréhez. Valdez települése vagy 500 kilométerrel északabbra fekszik ugyan Yakutatától, északon az utolsó tlingit helységtől, és maga az olajömlés nem is érintette a yakutati öblöt. Figyelmemet viszont ráirányította arra, mi is volt ott az olaj, milyen szerepe lett Alaszka egészében, és persze arra is, ahogyan a tlingit indiánok életét befolyásolhatta.

Hirtelen az őslakos közösségeknek, korporációknak jelentős tőkéjük keletkezett, és hatalmas erdőterületek kerültek tulajdonukba az addig szövetségi tulajdonból. Ez már belekerült aztán a regényembe, és pedig azért, mert hozzájárulhatott a hagyományos tlingit élet végső szétzilálódásához. Már azért is, mert ők sohasem éltek rezervátumban, azaz körülhatárolt területen részleges szuverenitással, és az új törvény nem rezervátumokat bővített, hanem tulajdonjogot ítelt meg.

Ezzel tulajdonképpen egy folyamat csak befejeződött, ugyanis a tlingitek életében a törés azzal kezdődött, illetve folytatódott, hogy a húszas évek elejétől, vagyis az első világháború után, a teljes asszimiláció stratégiáját választották. A legtöbb feljegyzés, amit tudunk róluk, a 19. század második feléből datálható, Frederica de Laguna referált róla többkötetes könyvében a yakutati tlingitekről,² amelyben 1949 és 1954 között végzett kutatásainak tudományos feldolgozását adta közre.

1954-ben még éltek öreg és nagyon öreg emberek, akik még emlékezhetek arra, milyen volt Alaszka, mielőtt a területet az Egyesült Államokhoz csatolták. Ami tehát Laguna könyvében olvasható, az már a kutatás idején kevésbé volt közvetlenül megtapasztható. A könyv 1972-ben, majd húsz évvel a terepmunka befejezése után jelent meg. Amikor én elkezdtem foglalkozni a tlingitekkel, 1990 körül, úgy olvastam, hogy 2010-re meg fog halni a tlingit nyelvet beszélő utolsó ember, és asszony lesz. Ez valószínűleg nem következett be.³ Tapasztalati bizonyíték számba veszem, hogy Washingtonban a kilencvenes évek közepén

elmentem egy egyetemi előadásra, és aki tartotta, nagyon határozottan egyetemi tanár volt, és nagyon határozottan tlingit. Tény azonban, hogy a két világháború között a tlingitek valóban, tudatosan elkezdtek asszimilálódni, az volt a céljuk, hogy végre „embernek és polgárnak” (Csokonai) fogadják el őket. Egyenjogúaknak és emberi megbecsülésben is egyenlőknek ismerjék el őket. Ez ugyanis két külön dolog, az utóbbi nem jogok kérdése, hacsak valaki nem Pascal érvét követi, hogy a szívnek is megvannak a maga jogai, és ami megint más dolog, meg is osztja saját szívének igényeit másokkal, mások szívének igényeivel.

Akkor vált ez a vágyból fakadó igény megvalósíthatóvá, amikor Alaszka állam lett, és az őslakosok bíróságon követelhettek jogokat. Amikor azonban meg is nyerték a pert, és kártérítésként nagy pénzeket és hatalmas földeket ítéltek meg nekik, tehát mintegy visszakapták, ami őket illette meg, akkor egy az asszimilálódással ellentétes folyamat, ezért örvény is keletkezett. Azzal a jó és igazságos aktussal ugyanis, hogy az indiánok *visszakapták* a földet, nagyon furcsa dolog történt: földbirtokosok és tőkésék is lettek. Hagyományosan a föld ugyanis sohasem volt az övék, abban az értelemben, ahogy mi tulajdonként gondolunk erre. Az erdő nem az övék volt, ők ott éltek, és bizonyos értelemben ők voltak az erdő tulajdonai – így gondolkodtak és éreztek erről. Azzal, hogy úgymond odaadták nekik, és ők megkapták, jött a hirtelen felelősség, hogy azzal, ami az övék, valamit tenni kell, és a mai értelemben, amikor például van modern erdőgazdálkodás. Vigyázni kell, hogy ne égjen le az erdő, ki kell termelni a kidőlt, villámsújtotta vagy elkorhadó fákat, életben kell tartani az erdőt. Ma már a horgászást is szabályozzák, nem csak a halászsást meg a vadászsást.

És ez máig tartó probléma: hirtelen be kellett kapcsolódniuk abba, amit kapitalista gazdaságnak mondunk. Ha fát termeltek ki, azt el kellett szállítani. A kamionosoknak megvan a maguk szakszervezete, erős szakszervezet, és Amerikában eléggé megalapozott közvélekedés volt, hogy behálózza a maffia. Az indiánok kénytelen-kelletlen ebbe az összefüggéshálóba kerülhettek bele. Kifogták őket a múltjukból. Ehhez jött 1977 után az olaj. Az abból bejövő igen tetemes adópénzeket elosztják az egész alaszakai lakosság és korporáció között, így azóta is több pénzhez jutnak, nemcsak az egyszerű nekik megítéltet osztják fel maguk között.

Röviden még talán a múltjukról is mondanék valamit. Alaszkát földrajzilag Oroszország számára a dán Vitus Bering fedezte fel fokozatosan, először a róla elnevezett szorost, a 18. század első felében, csak a második felében kezdték használni orosz vállalkozók a cári közigazgatás és haderő fennhatósága és védelme alatt. Számukra jó gazdasági területet jelentett először a prémkereskedelem, később a bálnavadászat, majd a lazachalászat. A cári Oroszország számára azonban egyre nehezebben lett kincstárilag fenntartható. Amire az Egyesült Államok, a cári kincstárt nagyon megcsappantó krími háború után, megvette Alaszkát, már nem maradt ott elegendő kitermelhető érték. Az Államok nem is ezért vette meg. Érték azonban maradt ott, a 19. század végi nagy aranyláz helyszíné Észak-Kalifornia mellett éppen az alaszakai északnyugati part lett (ami egyébként magának Alaszkának a délnyugati partja). A mai Alaszka fővárosát, Juneau-t az egyik aranyásóról nevezték el. Mintegy húsz éven át hihetetlen mennyiségű aranyat termeltek ki arrafelé, de jórészt elvittek az akkor odavonzott emberek. Maradtak azonban belőlük, Alaszka lakosságának túlnyomó része ma is betelepült, csak egynegyede őslakos.

A tlingitek nagy területen és elszórtan éltek, ezért sem szorulhattak később rezervátumba. Ők voltak és maradtak a legszámosabb és a legnagyobb területet

belakó nép a Csendes-óceán északi partján és a parton belüli területeken. A tlingitek számos, egymástól külön élő csoportban éltek, sohasem egyetlen helyen, de nem is tartoztak egyetlen központosító vezérlés alá. Még olyanról sem lehet beszélni, mint az Anonymusnál olvasható etelközi magyar törzsszövetség. Ugyanazt a nyelvet beszélték, ugyanúgy tlingitnek mondták magukat, és ugyanattól a két mitikus őstől, Hollótól és Sastól származtatták magukat. Elrendeződésük igen bonyolult volt, leegyszerűsítve is bonyolult.

Lényegileg két nagy csoport volt, angol antropológiai szakszóval két *moiety*, ami felet jelent. Az egyik a Holló, a másik a Sas, de ezek nem szerveződnek, nincs szervezetük, nincs főnökük. Ennek ellenére a kettéosztás végigmegegy a legkisebb egységekig, családokig. A kettő egymásra utalt fontossága, hogy mindig a másik csoportból kell házasodni, de ez se nem társadalmi, se nem közösségi viszony. A tlingitek matrilineárisak, női leszármazás szerint élnek, és a nőknek kell a másik csoporthoz, félhez tartozók közül férjet választaniuk. A tlingiteknél is az volt a szokás, ami sok más, antropológusok által leírt népnél is: nem az apa volt a fontos, aki nemzette a gyereket, hanem az anya fivére, angolul *mother's brother*. Malinowski ezzel az általa a Trobriand-szigeteken megfigyelt berendezkedéssel támasztotta alá véleményét, hogy ilyen körülmények között nem lehetséges az Ödipusz-komplexus, amit Freud elmélete fajtabeli, vagyis általános emberi tulajdonságnak vélt. Az autoritás a tlingiteknél is különvált a szexuális szereptől, az anya fivére volt, nem az apa (nem a római *pater familias*).

Antropológusok persze szaknyelven jelzik a bonyodalmakat, és ha valaki Laguna könyvét olvassa, akkor bizony többször el kell olvasnia. Magyarul gondolkodva még inkább, mivel kifejezéseinknek, mint a „felmenő ág” és a „leszármazás”, de magának a „származás” szónak is – mivel egyes számban használatos – keresztbe tesz, hogy a *közvetlen* leszármazás egy bizonyos mitikus őstől indul, ez angolul *lineage*, de két vagy több ilyen leszármazási ág, ha ugyanegy mitikus őstől *közös* leszármazás, akkor angolul *sib*, és a tlingitek esetében *moiety*, vagyis a nép valamelyik *fele* is, magyarul viszont mindkettő *egyeses ágú* leszármazás vagy származás. Mindkettő egyaránt *rokonsági* viszony, ami angolul *kinship* (ahogyan a *clan* is, aminek a magyar „klán” szó nem felel meg). Ha nem vesszük figyelembe az apát, hiszen a leszármazás női ágon történik, a dolog egyszerűnek tűnhet, csak-hogy sem a holló, sem a sas nem különböztethető meg egymástól szexuálisan, mivel a kettő csak fajta szerint más-más madár, vagyis csak madárságukban más-más. (Ezt a magyar mitikus Emese és Turul kivédi, mivel jelenlegi számunkra az emese vaddisznó, nemcsak nőtény, míg a turul, ragadozó mivolta miatt, nemcsak madár, hanem hím is.) Viszont a patriarkális kultúrákban az anyát nem vették figyelembe, ami nekünk a közelmúltig nem tűnt fel, mivel az apai család *neve* öröklődött (és ezt a tényt olykor elfedhette, hogy például Zrínyi Ilona neve a Zrínyi apanevet őrizte, nem Ilona férjéét, ezért lehetett ő Rákóczi Ferenc anyja).

Ha most én itt a *közös* leszármazást, a *sibet*, amelyik két vagy több *közvetlen* leszármazást, *lineage*-ot fog egybe, a könnyebb érthetőség érdekében nemzetségnek mondom, talán érthetőbb, hogy egy-egy nemzetség tartozott össze, mint Holló, illetve Sas *közös* leszármazottja, és mindegyik házasság a két nemzetség között történt, hiszen mindegyikben volt nő is, férfi is. Ez tekinthető lenne csereszonyának is a két nemzetség között, csakhogy a cserének az antropológiában olyan *ajándék* felel meg, amelyik viszont-ajándékot, vagyis kölcsönösséget követel meg, ezért magában foglalja azt, amit hitelnek mondunk: az ajándék hiteladás annak, akinek adják, hiszen annak, amit majd az fog adni.

Ez az ajándék, mint kölcsönösséget megkövetelő csere, angolul *potlatch*. Többféle lehetett más-más népeknél, még az északnyugati part indiánjainál is.⁴ A tlingiteknél (is) egy problematikus, ugyanis hivalkodó önmutogatással járó ünnepség volt, aki tartotta, meg is akarta mutatni, milyen vagyonos. Egyrészt minden meghívottat megajándékozott, másrészt az ajándékok megszerzésébe vagyoniilag szinte tönkre is tehette magát. Annál is inkább, mivel ő az előzőn túl akart tenni, ahogyan ezt a rá következőre mintegy ki is róttá, másrészt a tlingitek nemcsak ajándékoztak, hanem el is pusztították ajándékba adható tárgyaik egy részét, mutatva, milyen gazdagok, mit engedhetnek meg maguknak. Ezt lehet ugyan a kölcsönösség miatt pozitívan értelmezni, Franz Boas egyik tanítványának értelmezése szerint kulturális váltás eredménye volt: a korábbi hadakozó nép saját magán belül fegyver helyett „tulajdonnal harcolt” a másik nemzetség ellen.⁵ Lehet azonban az értelmezés negatív is, egyrészt a tőkés gazdálkodás önpusztító jellege miatt, másrészt azért, mert az elpusztított tárgyak lehettek rabszolgák is.⁶ Az előbbi a kultúrantropológia, az utóbbi a szociálintropológia két egymástól elváló szakterülete szerint. Ezt a témát két megfontolásból akartam megemlíteni, és csak említeni. Egyrészt feltételezem, hogy az információk abból az időből származnak, amikor az odakerült hatalmak kultúrája már hatott a tlingitekre, másrészt a hatalmi tényezők is hathattak, amennyiben például kérdésesnek gondolom, hogy az „arisztokrata” vagy a „rabszolga” szó úgy értendő-e, ahogyan ma általában közérthető.

A tlingitek hitvilágáról szeretnék még valamit mondani, engem nagyon érdekelt, és amikor a regény írásakor szembesültem vele, eléggé fontos lett. Az kötött le, és arra jöttem rá a segítségével, hogy valaha nem volt úgy halandóság, ahogy mi értjük. A kereszténység ezt a halhatatlan lélekhez köti, de a görögöknél, ahogyan a zsidóknál és a rómaiaknál sem volt halhatatlan lélek. Az Ótestamentumban talán az utolsó prófétáknál kezd felbukkanni a gondolat. Arra véltem rájönni, ezúttal határozottan, hogy hajdanában csak eleven élők voltak, ha volt is meghalás; hiszen az eltávozás az élők sorából, hogy ezt a nyelvi kliséet használjam, még az itt élők közül *térbeli* és e világon belüli eltávozást jelentett. Ha úgy tesszük, ahogyan a népek élete és megélhetési viszonyai megváltoztak, úgy változott a tényleges meghalásra vonatkozó elképzelésük is. Az, amit mi alvilágnak nevezünk, a görögöknél a Hadész, már egy földművelő társadalom, nem a halász-vadász-gyűjtögető életforma idejére esik, ahogyan az a tlingitek esetében egészen a tizenkilencedik század végéig fennállt. Tulajdonképpen az is vethetett véget neki, hogy konzervgyárak létesültek, és a halakat dobozolni lehetett. Addig halászták, és ami az eltartást illeti, inkább szárították, mint füstölték a halakat. A halász-vadász népeknek másféle elképzeléseik lehettek, mint a földművelőknek, és, alighanem ezzel is összefüggésben, másféle volt a hitviláguk, noha nem szeretném a különbségeket csupán erre az egyetlen tényezőre visszavezetni.

A lényeg, hogy ha valaki meghalt, akkor térben távozott el az „ősök” közé. Amikor egy csecsemő megszületett, akkor visszajött, ilyen egyszerű volt a körösség, ha tetszik a visszacsatolás. Ennek következtében egy tlingit soha nem halt meg sem az egyistenhitek, sem a buddhizmus, sem a természetes pusztulás hite szerint. Ott az erdőn túl – mondták a tlingitek –, a hegyeken túl, ott élnek az ősök. A Malinowski könyveiben leírt Trobriand-szigetek közösségeiből is egy másik szigetre költöztek, akik meghaltak, akik, ha úgy tetszik, átestek testük meghalásának eseményén. Olvashatók történetek olyanokról, akik meglátogatták őket. Tehát nem időben, csak térben éltek máshol, és nem volt időtlen tér. Ez

fantasztikus ötlet, és olyan zseniális megoldás, amelyet azóta nem sikerült kitálatni. Hinni kell persze benne, de mint intellektuális teljesítmény, zseniális, mint bármelyik más hit. Éppúgy nem lehet materialistának mondani, mint spirituálisnak, hiszen az álmok sem lehetnek pusztán érzékiek, viszont érzéletes képek nélkül nincsenek álmok.

Laguna így foglalja össze az életútra vonatkozó tlingit elképzeléseket: „A yakutatiak egy individuum életét hasonlóan gondolják el, mint egy utazást egy öböl hajlatának partja mentén, melynek során megöregszik, végül gyerekes lesz, és ekkor meghal, és csecsemőként újra visszatér. Így hát nincsen e bennszülöttek elméjében az életnek igazi kezdete, mivel az összes csecsemőről úgy tartják, hogy valamelyik anyai rokon reinkarnációja, és minden halálhoz közeledő individuumot jövendő inkarnációval vigasztalnak. A rokonok várják, hogy ismét visszatérjen köztük kisbabaként.”⁷

Ennek ellenére a halál a legnagyobb esemény volt, talán azért is, mondom én, mivel a születés zálogát jelentette. Nagyszabású rítusokkal végezték a meghalt távozására készülést: nyolc napig tartott, az elhunytat házának hátsó falához támasztva felültették, aztán kivágtak a hátsó falból, úgy vitték el onnan a tetemet hamvasztásra. Izgalmas számomra az is: sok helyen hamvasztották a halottakat, és egyáltalán nem zavarta őket, hogy elégetik a testet. Az anyagi világról és arról, amit mi most energiának mondunk, egészen más elképzeléseik lehettek, mint minékünk. Annyira, hogy hitük szerint, ha nem égetik el a holttestet, akkor magukra is nagy bajt hoznak. Egy embernek két lelke volt: egy kísértete és egy szelleme. Magyarul igazából az egy lélek szavunk volt és jórészt maradt arra, ami latinul *anima*, illetve *spiritus*. A szellem szót ugyan az Etimológiai Szótár szerint Kazinczy alkotta 1808-ban, de a jelentése „elme”, „értelem” volt. A szótár ezzel kapcsolatban megadja ugyan a német „Geist” szót, de meg sem említi 1976-ban, hogy németül az újtestamentumi *szent Lélek szava* is.⁸

Ha nem égetik el a testet, akkor a kísértet, az éltető lélek ott marad test nélkül, és ott köröz, bajt hoz. Ahhoz tehát, hogy egy meghalt békésen eltávozhasson az ősökhez, el kell égetni a testét. A szellem, a szellemi lélek megy el, és a szellem valahogy kapcsolatban van a testtel, mert amikor visszatér, akkor felismerik, például egy anyajegyről látszik, hogy ez ő. Így is bánnak vele. Ez magyarázhatja azt is, amit sok indián népnél megfigyeltek, navahóknál is például, és ami a misszionáriusokat feldühítette: hogy ők mindent megengednek a gyerekeknek. Egy gyerek persze számukra egy a közülük eltávozottak közül visszatért és valamiről felismert rokon volt, vele pedig örömmel és udvariasan kellett bánni.

Egy további idézet Lagunától: „A tlingitek számára a halál volt a legnagyobb esemény. Semmilyen más alkalommal nem látni pontosabban a *sib* és a *moiety* szolidaritását, amely kiegyensúlyozza a belső rivalitásokat vagy a két *moiety* kölcsönös kapcsolatát, mint a halálciklus nagy rituáléinál.”⁹ Tehát mindegyik *közvetlen* leszármazási ág szolidáris volt mind a két féllel (a két *moiety*vel), és ez a szolidaritás erősebb volt, mint a meglévő rivalitások.

Hadd jegyezzem meg, hogy az Ótestamentum elején az, amit Isten az agyagból formált Ádámba lehelt, az ő lehelete (héber *ruah*), egy volt, mint ő maga, és az állatok már éltek. Már a zsoltárokból, amikor Dávid énekelte: „Miért hagytál el engem?” – amit Jézus megidézi, utolsó mondatával a kereszten –, Dávid nemcsak élt, de érezte, és úgy is értette, hogy az isteni lehelet elhagyta őt. Az Újtestamentum szinoptikus evangéliumainak legkorábbi hagyományaitól kezdve megkülönböztették egymástól a görög nyelvűség szerint azt, ami *pszüché*, attól,

ami *pneuma*, latinul *anima*, illetve *spiritus*, vagyis *kettő*. A tlingiteknél nem is maga a *kettős* érdekes, hanem az a megoldás, ahogyan bántak vele: megkülönböztették őket egymástól, de nem az eleven testiség vonatkozásában. Az volt rendben, „természetes”, és az elevenesség nélküli test volt rejtély, azt kellett rituálisan elpusztítani. Az állatok vonatkozásában is így jártak el: amikor az elejtett állatból visszaadtak neki, egy elejtett őzből az Őznek, egy lazacból a Lazacnak, megengesztelték; amikor ők maguk ették a húsát, akkor magukba éltették. A nagybetűs Őz vagy Lazac nem fogalom volt, hanem egy-egy fajta állat a maga folyamatos elevenességében. Nem tudtak kipusztult állatfajtaokról. (A *kettősnek* harmonikussá igényelt kiengesztelése a hármassal, az itt felületesen vázolt összefüggés szerint, diszharmonikus, hiszen a testesülésen, az inkarnáción alapul, nem az eredeti eleven harmónián *itt*. Az unitáriusok a lehelet viszonylatában tértek vissza az egyhez.)

A tetemmel való foglalatosságot mindig a másik nemzetség (*sib*), a másik fél (*moiety*) csinálta. Ha Hollóhoz tartozó halt meg, akkor a Sashoz tartozók intézték a temetését. Ez is a bonyolult kapcsolathálózat része tehát. Ide tartozik még valami, amit Lévi-Straussnál olvastam egyszer, és úgy gondolom, a tlingiteknél is érdekes: a név.

Szürke Farkas nem úgy volt név, mint Pista, Pál, vagy Józsi. Nem egyéni név. Szürke Farkas nem azt mondta: „Úgy gondolom”, hanem azt: „Szürke Farkas azt gondolja” (ahogyan egyébként a kisgyerekek is harmadik személyben utalnak magukra, azzal a névvel, amellyel őket szólították meg a felnőttek). Ha arra gondol az ember, amit előbb mondtam, hogy egy újszülöttben, vagyis egy *újra-szülöttben* egy meghalt ember jött vissza, akkor érthető, ha feltételezzük, egy név olyan, mint egy zseton. Amikor egy ember meghal, akkor az a név megüresedik. Ha a Szürke Farkas név üres lesz, akkor egy újabb kisbaba születésekor tudni lehet, hogy ő Szürke Farkas. Ez azt is jelenti, hogy egy ilyen kultúrában nincsenek abban az értelemben egyének, individuumok, ahogyan azt mi értjük már jó ideje mifelénk.

A tlingiteknél, ha jól érttem, így is volt, de máshogyan is. Egy tlingitnek ugyanis három neve volt, három különböző alkalommal, különböző korban és különböző ritussal kapta meg. Tartoznia kellett valamelyik mitikus őshöz, közvetlen leszármazással, valamelyik közös leszármazású nemzetséghez, és meg kellett szereznie pubertáskor a saját nevét.

A név jelentőségével kapcsolatban utalhatok egy kis részletre Laguna könyvéből. Az indiánok közt volt egy öldöklés 1852-ben, és az egyik csoport kiirtotta a másikat, egy kisfiú kivételével, neki sikerült egy ideig elrejtőznie. A harcos, aki aztán szembetalálta magát vele, megkérdezte, hogy hívják, és nem tudta megölni, mert a gyermek a harcos apjának nevét viselte. Egy másik példa, valaki azt mondta egy másíkról: ő a nagyapám, ugyanis a nagyapja nevét viselte.¹⁰ Laguna hozzáteszi azt is, hogy a névválasztást gyakran igazolták álmokkal. Megálmodták valamelyik rokonukat, és amikor megszületett a gyerek, arra visszatulva megállapíthatták, hogy ő az.

A név, úgy tűnhet, tulajdona volt valakinek, holott inkább egy tulajdonság jelle volt. Tulajdonsága pedig mindig egy valaminek és valakinek van. A tlingiteknél egy vers, illetve inkább történet – a tlingitek előadott történeteikről voltak híresek – szerzőjük tulajdona volt, a csak előadásban hozzáférhető alkotásnak pedig nem címe volt, hanem neve. Szerzője a nevet ajándékozhatta valakinek, de a cse-re elve és szokásjoga megkövetelte, hogy az adjon valamit nem érte, hanem a gesztusért. A tlingitek kultúrája csakis orális volt, így minden előadás, ahogyan

minden ajándékozás, mások előtt történt, azzal visszaélni becsületvesztéssel és megvetéssel járt.

A rend, amit a tlingitek maguknak létrehoztak, hihetetlenül bonyolult volt, viszont, ha úgy tetszik, magamagán belül kikezdzhetetlen. Ugyanakkor ma nem megvalósítható. Sok szempontból, nemcsak az írásbeliség miatt. Rendjük jellege miatt sem.

Nálunk például, magyaroknál, hiába volt két mitikus ős, Emese meg Turul, senki se mondta évszázadokkal ezelőtt, ahogyan ma sem mondja: Emese vagyok, vagy Turul vagyok. (Egy Emese nevű nő nem gondolja, hogy ő egy vaddisznó közvetlen leszármazottja.) És nincs két nagy fél, amelyik az összetartozást lezármazási alapon elfogadná, és egymással vetélkedve váltana egyik rituális játzmáról a mindig rá következőre. A kuruc–labanc ellentét sem ilyen volt, hiszen magyar–osztrák ellentét nem is lehetett: az osztrák császár magyar király volt. A tlingitek 1750 körül, az orosz fennhatóságig és még további száz évig is, úgy éltek, ahogyan a magyar ősök sohasem, akár az ugor ágat vesszük figyelembe, vagy akármi más hipotézist, hiszen így is, úgy is nomád ősöknek kellett lenniük, még akkor is, amikor földművelők is lettek. (A Lehel kürtje történetből ismert mondat: „Szolgám leszel a másvilágon”, sem evilágra utal, mint a tlingiteknél a „hegyeken túl”, sem alvilágra, mint a görögöknél.)

A meghalással és az egész tlingit hitvilággal kapcsolatban szükséges még egy kiegészítés. Holló és Sas náluk nem totemállatok voltak. Gyönyörű totemoszlopoknak nevezett színezett faragásokat készítettek, de ezek nem Holló és Sas történeteit jelezték. Figurák voltak rájuk vésve és aztán festve, és azok az egykori informálók tanúsága szerint történeti eseményekre emlékeztek, csak már a 19. században sem tudta senki, és azóta sem tudják megfejteni, hogy mit jelentettek. Ahhoz, hogy valaki tudja, mit jelent egy-egy faragás, hallani kellett a történetet. Más ezekkel az oszlopokkal a helyzet, mint az inka kipuk esetében. Szakértők úgy tartják, vannak történetkipuk, és biztos, hogy voltak gazdasági kipuk, amelyek a javak számát rögzíthették. De senki sem tudja igazából, hogyan, mert szavak nélkül nem lehet a csomósorokat és színeiket megfejteni.

A történeti totemoszlopok faragványainak megfejthetőségének problémájára is utalhat a híres francia paleolitikus André Leroi-Gourhan *Les religions de la préhistoire* című könyvének megjegyzése. Biztosan tudjuk, írja, hogy a barlangfestő emberek valamiben hittek, azért is tudhatjuk ezt, mert jelentősen használták a (vörös) okkert mint színt, de nem tudjuk, mit hittek. Ezt úgy kell érteni, írja, hogy egy földönkívüli hogyan különböztetne meg egymástól egy karddal szúrt keresztény báránnyt a lándzsa verte bölénytől („entre l’agneau chrétien percé d’un glaive et le bison frappé de la lance”).¹¹ Az alakzatok, ha rejtjelek, szavak híján nem igazán megfejthetők.¹² Következtetni lehet valamennyire, de egy ponton túl nem lehet továbbjutni.

Hozzátartozik a hitvilágukhoz még valami. A környezetükben kétféle vidra van. A szárazföldi vidra, angolul *land otter*, ezeket én parti vidrának neveztem. És vannak a tengeri vidrák: *sea otters*. A tengeri vidrákkal nincs semmi baj, azokat a tlingitek a prémjükért vadászták. A parti vidrákkal viszont az a baj, hogy a hitvilág szerint azt, aki vízbe fullad, a parti vidrák kihúzzák magukhoz, és akkor parti vidrává válik. Ezért veszélyesek tehát a parti vidrák, mert akkor vége van a tlingit embernek, nem juthat el a távolban élő ősökhöz, nem jöhet tőlük vissza. Hogy ez miért a parti vidrákhoz kapcsolódik, és miért nem a tengeriekhez, arra nem találtam magyarázatot.

A halállal tehát náluk addig van baj, ameddig a halottat nem égetik és temetik el. Magát a házat is ki kellett füstölni. A füstölés tehát a megtisztítás, nem a konzerválás, a megtartás módja volt, persze úgy is lehet értelmezni, hogy a megtisztítás a ház megtartását szolgálta, megóvta az ott tovább élőket a megfertőződéstől.

Engem az egész problematikában valószínűleg az kezdett foglalkoztatni, hogy mennyire semmissé vált mára „a halál”, korábban mifelénk megszemélyesítették: „a kaszás” lekaszál, elvisz, beáll, orvosi szaknyelven, ha nem is a halál, egy ember maga kilépett, *exitus*, eltávozott „az élők sorából”, egy ideje egy beállt állapot. Mindenképpen megkülönböztetjük a meghalás eseményétől, aminek vége van, aminek a végétől félni lehet, vagy elbagatellizálható, illetve kellemetlen, zavaró, mindkét esetben múltó, bár ténylegesen nem felejthető gondja egy-egy élőknek. Az emberek múltjában irgalmatlan mennyiségű energiát kellett arra fordítani, hogy valaki meghalt, és ezzel a nem múltó ténnyel valamit tenni kellett. El kellett tüntetni. Piramisokat kellett építeni, amelyek elrejtették a kipreparált tetemet, a csak-testet. A perui indiánok egy része berejtette őket a falakba, láthatatlanná téve a halottakat vették magukat körül velük. A piramisok gigászi sírkövek voltak: egyszerre rejtettek és eltüntetve emlékeztettek. A halál fontos dolog volt, és a halál volt fontos dolog. Nekem az a véleményem, hogy a halál és az élet összetartozik, tehát ahogy a halál ma semmibe van véve, olyan fokon az élet is. A kettő értékének össze kell tartoznia, lásd „életbiztosítás”. Valamilyen módon leértékelődik az élet, miközben felértékelődik.

Ez a véleményem összefügg azzal a másikkal, hogy a tlingitek megoldása – gondosan kezelt eltávozás oda és visszatérés onnan – zseniális volt, nagy szellemi teljesítmény. Ha ma megvalósíthatatlannak tűnik is, jelzi, hogy lehetséges olyan megoldás, amelyik más, mint a nálunk hagyományosak, amelyek igen sokak számára vezettek és vezetnek ma hatványozottan hipokrita gesztusokhoz vagy, szintén a hiányérzet leplezésére, egy hiánycikk elismeréséhez. Mindezt annak jelzésére mondom, hogy regényemben semmiképpen sem lesajnálni véltem a tlingiteket, nagyon is méltánylandónak éreztem és gondoltam hitvilágukat, a saját magukkal együttélésre alakult bonyolult rendjüket, majd problémájukat. Ezért éreztem, és igyekeztem éreztetni, milyen fájdalmas, gyötrő és zavaró folyamat a bomlás, ha nem vezet egyúttal feladatvállaláshoz. A művészet lehet cicoma, de eleven és képző folyamatából fakadóan sohasem lehet sírkő. Igényem szerint a regény ezért végződik lezáratlanul: a tlingiteknek maguknak kell felismerniük és fel is vállalniuk azt, ami saját feladatuk, nem teheti helyettük más.

Regényem címe eredetileg ez lett volna: *A tetem-totem rejtélye, avagy Sherlock Holmes a tlingitek földjén*, amiből a regény elolvasása után a hozzáértő olvasó rájöhetett volna, hogy a totem szó ezúttal nem egy állatós történetére, hanem magára a regényben olvasható történetre utal, amit a kinyomtatott szövegből ő maga, az olvasó elevenített meg. A cím megváltoztatására a kiadó kért, arra is, hogy hagyjam ki az *Előszónak* nevezett és bevezetőnek szánt szövegrészt. Most közreadom.

ELŐSZÓ

Amikor a belvilág csillagzatai fordulnak, megkavarodnak, és új konstellációba rándulnak, minden mintha kifordulna a tengelyéből, a külvilág is, az a külkörnyezet, amelyben találjuk magunkat, mi, akik efféléket mondani és írni tudunk, mintha megrendülne egy hol riasztó, hol furcsa, hol észrevehetetlen világ

rengésben. Ilyenkor felfakadnak a létező élet sebei, és szívárványosan sejlének a lelkek vetületei, mint a napfényre forduló máj, belek, úszóhólyag egy felmetszett hasú halból a ránduló kés nyomán. Mint, mint, mint, dadogjuk hasonlatokkal a hasonlíthatatlant, amikor nem azonosíthatunk bizarr képekkel sem, nem mondhatjuk, a létező élet hal, felmetszett hasából dőlnek a halálba sértett belsőségek. Példázódhatunk csak, arra hagyatkozva, amit megéltünk, gyakran nem is tudva, álomban vagy a legvadabb ébrenlét sanyarúságában, mert egymásba csúsznak-siklanak az álom és az ébrenlét dimenziói, egyetlen kaleidoszkópban forog és vetül minden, amiről tudunk, és az is, amiről tudnunk nem adatott és talán sohasem adatik meg. Talán, talán, talán, hiszen ez a talán a talány, abban találjuk magunkat, amikor, és ha, ráébredünk. Ilyen ébredésben történt velünk, amiről most beszámolunk, a történet, amelyet gondosan, de minden bizonnyal felületesen összeillesztettünk, egymással konzultálva, mi, a résztvevők, talán nem is mások, csak magunk számára, hogy észrevehessük, legalábbis megsejthessük, mi történik velünk. „Világok pusztulásán ősi vad, kit rettenet űz”, írta egy költő, és igen, akkor, ilyenkor, ilyen korban élünk, ilyenben történt velünk, ami történt, amiről beszámolunk, amiről számot vetnünk és számtalant aratnunk megadatik, de egyúttal világok születésén is, új és legújabb tudós vadak, akiket a kíváncsiság is űz, a rettenet és a kíváncsiság kettős dobpergése, lila-fehér villanófény az éjszaka és a nappal határán, a kéjjel és fájdalommal és könnyel is álcázott szaporodás özönében. Viharban, amelyben szélcsend is van, viharzó szélcsendben, a béke pillanatai úgy ütnek szíven, hogy felnyílik a szem, és kint látja, amit befelé fordulva álmodott. Ilyenkor történt-történik az a gyilkosság, amelynek hieroglifáját, titokzatos jelét olvasnunk kellett, egy gyilkosságét, amelynél a kés nyomán élénk fordult és szívárványosan csillogott mindaz, amit magunkban hordunk, és ami magunkban hord – egy rendkívüli gyilkosság, mondhatjuk: világseb, amelytől mindenki sebesül, aki belépillant, sebesedik egy nekünk és számunkra jeladó felismerésbe, s ha abba nem is, megézésbe, megérezttünk valamit. Minden gyilkosság világprizma, meglátható benne minden, a minden szikrázik ezernyi síkon egy mindig túlvilági, világban világon-túli, túlozva-tulakodó fényben. A prizma minden síkját egyszerre nézni nem is lehet, ha lehetne, szétfreccsenne a szem és a látó belezuhanna a beláthatatlanba. Mi csak néhány síkját láttuk, csak kevés dimenzióban éltük meg azt, amiről ez a történet szól, amelyben a rettenet és a kíváncsiság űzött és hívott, sodrában találjuk magunkat azóta is. Erről a sodrásról szól a történet, történik most is, annak, aki ráérez, aki érez, akiben támad inger, egy érthetetlen, de tagadhatatlan és megtagadhatatlan inger, hiszen a tagadásra és megtagadásra készítő inger is az. Szerencse fel, mondják a bányászok, mi azt mondjuk, azt kívánjuk, le is szerencse, szerencse le is, oda, ahonnan és ahova az érzés, az értő és érthetetlen érzés ered.

Holmes
Dolittle
Drakula
Frankenstein
Némó

Az öt aláíró neve számomra, ezt interjúban többször elmondtam, mitikus lények nevei. A személyiségüket és történeteiket megalkotó és könyvekben megjelentető öt különböző szerző után más szerzők más és más műveiben lettek ezek a személyek főszereplők. Ilyen kiemelkedés nem történik meg a regények

olyan szintén unikális polgár-személyeivel, mint például Anna Karenina, David Copperfield, Ahab kapitány, Hans Castorp, doktor Rieux. Közismert azonban görög és egyéb népi mítoszok személyeinél. Ma közismert, hogy Conan Doyle találta ki Holmesot, és igen sok történetet jelentetett meg róla, de az is, hogy Holmesról később sokan mások írtak saját könyvet, alkottak újabb meg újabb saját filmet, és hogy ez a többi négy számomra mitikus személyről is elmondható. Mind az öt egymástól jól megkülönböztethetően egyénített, és egy emberélet tartamát tekintve halhatatlan, mindenképpen a nyugati kultúrkör mitikus személyének mondható. Neveik *nem egyszerűen* fiktív személyeket neveznek meg, mint amilyenek az előbb csak példaként említett regények főszereplői. Most és egyben lezárásként csak annyit állapítanék meg itt, hogy különböző nyelvű népek éltetik őket immár nemzedékek óta, így váltak egy nemzetek fölötti kultúrkör olyan mitikus embereivé, amelyik még mindig tart és vonz.

■ JEGYZETEK

1. Franz Boas: *Kwakiutl Ethnography*. Ed. Helen Francis Codere. Chicago University Press, Chicago, 1966.
2. Frederica de Laguna: *Under Mount Saint Elias: The History and Culture of the Yakutat Tlingit*. Smithsonian Contributions to Anthropology, 1972. (<https://repository.si.edu/handle/10088/1354>)
3. Most, 2019 elején, amikor 2009-es előadásom szövege megjelenik, megjegyezhetem, hogy Yakutat városa és járása (City and Borough of Yakutat) hatszor akkora terület, mint Rhode Island állama, és lakossága 2010-ben 662, 2000-ben még 680 fő volt. Ez a járás mint népszámlálási hely (census-designated place) 1992. szeptember 22-én lett bejegyezve, mint nem egyesített helyi önkormányzat (as a non-unified Home Rule Borough).
4. Az egész témáról Marcel Mauss írt leghíresebben 1925-ös könyvében, *Essai sur le don, forme achaique de l'échange*, első angol kiadása 1954-ben, majd javított kiadásai 1966-ban és 1969-ben *The Gift*, ford. Ian Cunnison, Routledge, London.
5. Helen Frances Codere: *Fighting with Property*. Augustine, New York, 1950.
6. Maurice Godelier: *L'Énigme du don*. 1996, angolul *The Enigma of the Gift*. (Ford. Nora Scott), Chicago UP, Chicago, 1999.
7. Laguna: i.m. 498. (Itt és a következőkben az idézetet saját fordításomban adom.)
8. Ady ezt jobban tudta, amikor azt írta: „hogy tempóz Arany, Petőfi hogy istenül”, mert a német „Enthusiasmus” szóban, ahogyan angol és francia megfelelőiben, a „thus” a görög „theos” és a latin „deus” = „isten” szó, és így jelez mai lelkesülést, az „entheos” pedig istennel elteltet, vagyis istenültet.
9. Laguna: i.m. 31.: Uo., 781–782.
10. Uo. 783.
11. André Leroi-Gourhan: *Les religions de la préhistoire paléolithique*. PUF, Paris, 1964 2.
12. „une réalité de chiffres, sans parole”, uo. 15.

